1. Політика коренізації: українізація і розвиток національних меншин

Принципово важливою складовою частиною національних процесів в Україні у 1920-30-х рр. була політика коренізації, спрямована на те, щоб надати народам, об'єднаним у СРСР, певної "культурно-національної автономії" - реальної можливості розвивати свої національні культури і мови. Ці ідеї були покладені в основу рішень XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 р.), на якому вже чітко були сформульовані основні положення політики коренізації: підготовка, виховання та висування кадрів корінної національності; врахування національних факторів при формуванні партійного і державного апарату; організація мережі навчальних закладів усіх ступенів, закладів культури, газет і журналів, книговидавничої справи мовами корінних національностей; глибоке вивчення національної історії, відродження і розвиток національних традицій і культури.

У практичному здійсненні політики коренізації в Україні чітко виділяються два аспекти: "українізація" і створення необхідних політичних та економічних умов для розвитку національних меншин.

Суть політики коренізації полягала у спробі більшовицького керівництва очолити і поставити під контролювання процес національного відродження на окраїнах. Цю тезу можна підтвердити висловами людей, які у національному питанні займали діаметрально протилежні позиції. Нарком освіти України О.Шумський вважав, "що зростання української культури і української інтелігенції йде швидким темпом, що коли ми не візьмемо в руки цього руху, він може піти мимо нас"; з ним цілком погоджувався Й.Сталін, підкреслюючи: В заявах Шумського... є деякі вірні думки. Вірно, що широкий "рух за українську культурну і українську громадськість почався і росте на Україні. Вірно, що віддавати цей рух у руки чужих нам елементів не можна ні в якому разі". Інша справа, що після "взяття у свої руки" національного руху О.Шумський та його прибічники бажали розвивати і поглиблювати національне відродження, а Й.Сталін, який твердо вірив, що у перспективі нації зіллються, хотів його вихолостити і згорнути.

Розгорнута на початку 1920-х рр. політики коренізації була зумовлена дією ряду зовнішніх і внутрішніх причин:

1. Оскільки після закінчення громадянської війни території України та Білорусії були поділені між різними державами, то врахування білоруського та українського факторів стало необхідним елементом формування внутрішньої політики не тільки СРСР, а й Польщі, Румунії, Чехословаччини. Крім цього, саме геополітичне положення Білорусії та України висувало в 1920-1930-х рр. "білоруське", а ще більшою мірою "українське" питання у епіцентр європейської міжнародної політики. Тому політика коренізації, що стимулювала національне відродження, мала на меті створити враження у світового співтовариства про гармонійний і вільний розвиток радянських республік. Формуванню привабливого іміджу СРСР на міжнародній арені мало сприяти і підкреслене державне піклування про національні меншини.

2. Політика коренізації у задумі була засобом знайти спільну мову з багатомільйонним селянством (Й.Сталін неодноразово підкреслював, що національне питання в основі своїй питання селянське), залучити на свій бік національну інтелігенцію шляхом поширення принципових ідей непу (плюралізм, вільний розвиток, певна децентралізація і т.п.) на сферу національних відносин.

3. Коренізація дозволяла у перспективі зняти наростаюче протиріччя між народними масами і партійним, радянським, господарським апаратом, що не розумів мови народу, не знав його звичаїв, культурних цінностей.

4. Як уже зазначалося, політика коренізації була спробою більшовицького керівництва очолити і поставити під контроль процес національного відродження на околицях, щоб його величезну енергію і могутній потенціал спрямувати у русло соціалістичного будівництва.

5. Політика коренізації мала зміцнити новоутворену державну структуру - Радянський Союз: наданням прав "культурно-національної автономії" бодай частково компенсувати республікам втрату політичного суверенітету.

Реальними практичними кроками зі здійснення політики коренізації та її різновидності, а саме в основному для України її напрямку – "українізації", стали декрети ВУЦВК від 27 липня та 1 серпня 1923 р., у яких проголошувалась рівність мов і вказувалось на необхідність надання допомоги у процесі розвитку української мови. Згодом була утворена комісія з "українізації" на чолі з секретарем ЦК КП(б)У В.Затонським, до складу якої увійшли відомі партійні та державні діячі В.Чубар, М.Скрипник, Л.Каганович, О.Шліхтер, М.Попов, О.Шумський та ін. (з усіх членів комісії з "українізації" в подальшому уціліли лише Л.Каганович та О.Бойченко, згодом відомий український письменник).

Активно здійснювалась політика коренізації в районах України, населених національними меншинами. У 1926 р. в республіці найбільш чисельними національними групами неукраїнського населення були росіяни (9,2%), євреї (5,4%), поляки (1,6%), німці (1,4%). Про неослабну увагу керівництва УСРР до проблем національних меншин переконливо свідчить той факт, що лише протягом 1919 - 1925 рр. Президія ВУЦВК РНК УСРР, наркомати республіки прийняли понад 100 постанов, спрямованих на забезпечення економічних, правових, культурних та ін. інтересів неукраїнського населення республіки.

На початку 1920-х рр. у партійних комітетах були створені спеціальні підрозділи, що займалися роботою з національними меншинами, їх роботу координував підвідділ національних меншин ЦК КП(б)У. У 1924 р. підвідділ мав 4 секції: єврейську, німецьку, польську та болгарську. З квітня 1924 р. різнопланову роботу серед неукраїнського населення почала координувати Центральна комісія у справах національних меншин при ВУЦВК (головою був обраний секретар Президії ВУЦВК П.Буценко) та її органи на місцях.

У 1927 р. було проведено першу Всеукраїнську нараду з роботи серед національних меншин, що сприяла активізації діяльності у цій сфері. Варто підкреслити, що в цей час досить активно провадилась лінія на найбільш повне представництво різних національностей в органах радянської влади. В результаті чого у 1929 р. у

республіканському держапараті представники неукраїнського населення становили 63,8% всіх працюючих, в обласному - 73,1%, окружному - 46,5%. Всього у держапараті всіх рівнів представники інших національностей складали 41,3%.

Для рівноправного розвитку національних меншин велике значення мало створення окремих адміністративно-територіальних одиниць у місцях компактного поселення неукраїнського населення. В жовтні 1924 р. у складі Української СРР була утворена автономна Молдавська республіка, а протягом 1924 - 1925 рр. почали функціонувати 7 німецьких, 4 болгарських, один польський і один єврейський національні райони, а також 954 сільські ради національних меншин, 100 містечкових рад. У цей час в Україні діяли 566 шкіл з німецькою мовою навчання, 342 - з єврейською, 31 - з татарською тощо.

У кінці 1920-х - на початку 30-х рр. політика коренізації, що сприяла зростанню національної самосвідомості, національному відродженню, все більше почала здавати позиції під тиском міцніючої командно-адміністративної системи, у рамки якої вона дедалі більше не вписувалась. У цей період коренізація стала тим підґрунтям, на якому формувався міф про "націоналізм" та "націонал-ухильництво". Боротьба з "крайностями" велась під гаслом боротьби з буржуазним націоналізмом. Характерною особливістю звинувачень у буржуазному націоналізмі в цей час була їх своєрідна персоніфікація – "хвильовізм", "шумськізм", "волобуєвщина", "скрипниківщина".

На початку 1930-х рр. політику коренізації почали поступово згортати. Остаточно в Україні вона була згорнута у 1938 р. Саме цим роком датована постанова Раднаркому УРСР про обов'язкове викладання російської мови у всіх неросійських школах, яка дала "зелене світло" русифікації, і постанова Політбюро ЦККП(б)У "Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР у звичайні райони та сільради", що вела до фактичної ліквідації національних адміністративно-територіальних утворень на території республіки. У цьому ж сумнозвісному 1938 р. ЦК КП(б)У ухвалило постанову "Про реорганізацію національних шкіл на Україні", у якій створення навчальних закладів національних меншин кваліфікувалося як "насадження" вогнищ "буржуазно-націоналістичного впливу на дітей".

У сучасних умовах досвід та уроки коренізації становлять значний інтерес. Деякі напрямки і форми роботи зі здійснення політики українізації (ґрунтовне вивчення вітчизняної історії; значна увага до питань історичного краєзнавства; акцент на дослідження взаємовпливу національних культур та літератур; популяризація історичних знань і рідної мови серед населення тощо) та напрацьований досвід вирішення проблем національних меншин зберігають свою актуальність.